

УДК 343.98

Ю.М. МИРОШНИЧЕНКО, Харківський національний університет внутрішніх справ

ДОСЛІДЖЕННЯ, ПЕРЕВІРКА ТА ОЦІНКА СУДОМ ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА

Ключові слова: висновок експертизи, суд, дослідження, перевірка, оцінка

Реалізація положень судової реформи в Україні істотно підвищує роль суду в системі органів, що здійснюють боротьбу зі злочинністю. Правосуддя – це вершина правозастосовчої діяльності, що обумовлює підвищення вимог до змісту та професійного рівня судового розгляду кримінальних справ. Усунення і виправлення помилок, недоліків і упущень досудового слідства можливе за умови високопрофесійної судової діяльності. Останнє немислиме без широкого застосування криміналістичних засобів, прийомів і методів. Підвищення якості судового слідства може здійснюватися шляхом послідовного вдосконалення всіх видів його криміналістичного забезпечення, одним із напрямків якого є використання спеціальних знань в суді у формі судової експертизи.

Науковий авторитет експерта не є підставою для надання його висновку беззаперечної переваги. Верховний Суд України наголосив на тому, що у випадку, коли в справі щодо одного й того ж предмета проведено декілька експертиз, у тому числі комплексну, комісійну чи повторну, суд повинен дати оцінку кожному висновку з точки зору всебічності, повноти й об'єктивності експертного дослідження [1, с.448]. Тому останній етап проведення експертизи – дослідження, перевірка й оцінка висновку експерта – є беззаперечно важливим не менш, ніж підготовка, призначення експертизи і безпосереднє проведення дослідження експертом.

Різні криміналістичні аспекти судового розгляду кримінальних справ досліджувались в працях Ю.П. Аленіна, Л.Ю. Ароцкера,

В.Д. Басая, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, А.Р. Белкіна, Т.В. Варфоломеевої, А.І. Вінберга, А.Ф. Волобуєва, В.І. Галагана, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, А.Я. ДУбинського, В.А. Журавля, А.В. Іщенко, О.А. Кириченка, О.Н. Колесніченка, В.П. Колмакова, М.В. Костицького, Н.І. Клименко, В.О. Коновалової, В.С. Кузьмічова, В.К. Лисиченка, В.Т. Маляренка, Г.А. Матусовського, М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, І.В. Постіки, М.В. Салтевського, М.Я. Сегая, О.П. Снігирьова, В.В. Тіщенко, І.Я. Фрідмана, О.І. Чучукало, В.Ю. Шепітька, М.Є. Шуміла та інших вчених. У ході своїх досліджень вони торкалися застосування спеціальних знань у судовому розгляді у формі судової експертизи. Але, на наш погляд, залишаються невирішеними певні питання, пов'язані з розумінням процесів дослідження, перевірки та оцінки висновку експерта судом в ході розгляду кримінальної справи, взаємозв'язком та взаємовідношенням цих дій, їх засобами та методами. Тому метою статті є дослідження проблем дослідження, перевірки та оцінки висновку експерта в ході судового розгляду кримінальної справи та розробка криміналістичних рекомендацій щодо підвищення ефективності цих дій судом. Її новизна полягає в обґрунтуванні зайняття важливого місця серед інших доказів по справі результатами судової експертизи, як доказами.

Дослідження експертного висновку судом полягає в його оголошенні, сприйнятті та аналізі тексту з метою усвідомлення суті, змісту цього процесуального документу. Закон не регламентує порядок оголошення висновку експерта. Уявляється, що тут треба користуватись таким правилом: якщо суд розглядає справу без участі експерта, то його висновок оголошує суд; якщо експерт присутній у залі судового засідання, то саме він має оголосити, обґрунтувати, пояснити, проілюструвати свій висновок.

Експерт може оголосити повний текст висновку, але думається, що в цьому нема потреби, слід лише викласти поставлені перед ним питання і відповіді на них, а потім наве-

сти доводи на обґрунтування відповідних висновків. Якщо коло питань є доволі широким, запропоновану послідовність можна застосувати щодо кожного запитання окремо.

Відомо, що сьогодні судова експертиза має на озброєнні великий спектр складних методів експертного дослідження, використовує здобутки багатьох галузей науки і техніки. Тому сприйняття висновку такої експертизи на вербальному рівні є майже неможливим, у зв'язку з чим головуючий у справі повинен надати учасникам судового розгляду можливість детального вивчення матеріалів експертизи, а у разі необхідності оголосити для цього перерву.

Висновок експерта є одним із передбачених процесуальним законом джерел доказів і не маючи наперед встановленої сили, підлягає обов'язковій оцінці з метою встановлення можливості використання даного процесуального документа у якості джерела фактів, на яких ґрунтується вирішення справи по суті і водночас самих цих фактів як доказів [2, с.376].

Оцінка та перевірка висновку експерта є надзвичайно складною розумовою діяльністю, спрямованою на вирішення двох основних блоків питань. По-перше, необхідно перевірити додержання вимог процесуального закону щодо порядку призначення та проведення експертизи, по-друге – проаналізувати повноту, достовірність, наукову обґрунтованість висновку експерта.

Принципи та цілі процесу перевірки й оцінки експертного висновку докладно проаналізовані М.Г. Щербаковським, який виділяє два рівні. Перший з них – «логіко-процесуальний» – ґрунтується на професійних знаннях, якими має володіти особа, котра призначила експертизу; другий – «спеціальний» – вимагає спеціальних знань про предмет, об'єкти та методи експертних досліджень [3, с.209-228].

До першого рівня оцінки висновку експерта автор включає необхідність вирішення наступних питань: 1) визначення допустимості висновку експерта у якості засобу доказування; 2) визначення відповідності

об'єктів, направлених на експертизу і досліджених експертом; 3) встановлення повноти і об'єму експертного дослідження, ясності висновків; 4) визначення логічної обґрунтованості висновків експерта; 5) перевірка належності до справи виявлених експертом фактичних даних; 6) встановлення відповідності висновків експерта іншим доказам у справі.

На другому рівні вирішуються такі питання: 1) визначення достатності наданих на експертизу об'єктів для вирішення поставлених питань; 2) оцінка доброякісності наданих об'єктів, правильність вихідних даних; 3) оцінка доцільності, правомірності та науковості застосованої експертом методики (метода) дослідження; 4) оцінка повноти проведеного дослідження; 5) оцінка правильності описання та інтерпретації встановлених ознак об'єктів; 6) оцінка наукової обґрунтованості проміжних і кінцевих висновків; 7) визначення компетентності експерта.

Небезспірною виглядає позиція автора, який хоча і вказує на взаємний зв'язок дослідження, оцінки та перевірки висновку експерта, але чітко відокремлює ці три стадії, хоча і вказує, що це перемешані операції, спрямовані на забезпечення вірогідності висновку експерта як доказу. Але наведені пропозиції пов'язані в основному з досудовим слідством, а перевірка використовується в значенні підтвердження отриманого висновку проведенням інших слідчих дій. Така процедура навряд чи можлива під час судового слідства. Отже в сенсі визначення суті понять і ступеню їхньої інтеграції ми більш схильні погодитися з А.Я. Паліашвілі, котрий, розглядаючи оцінку й перевірку експертного висновку, як взаємопов'язані поняття, зазначає, що перевірка висновку містить елементи оцінки, а оцінка передбачає перевірку, і відбувається цей процес під час дослідження висновку експерта [4, с.103]. Проте більшою мірою перевірка стосується аналізу окремих сторін експертизи. Так, наприклад, оцінюючи висновок експерта з точки зору його допустимості, суд перевіряє додержання вимог процесуального закону щодо

порядку призначення і проведення експертизи. Остаточна ж оцінка висновку експерта в сукупності з іншими матеріалами справи і визначення його доказового значення здійснюється судом в нарадчій кімнаті при складанні вироку.

Не можна до кінця погодитися з тим, що суд цілковито нездатен оцінити наукову обґрунтованість експертного висновку, правильність обраних методик, їх відповідність сучасним науковим досягненням, але слід визнати, що ця діяльність пов'язана зі значними труднощами. Тому, на наш погляд, має практичне значення рекомендація М.Г. Щербаківського щодо непроцесуальних форм оцінки експертного висновку, до яких автор відносить усні та письмові консультації обізнаних осіб стосовно проведеного дослідження [3, с.220, 226].

Верховний Суд України вказує, що при перевірці й оцінці експертного висновку слід з'ясовувати: 1) чи було додержано вимог законодавства при призначенні та проведенні експертизи; 2) чи не було обставин, які виключали участь експерта у справі; 3) компетентність експерта і чи не вийшов він за межі своїх повноважень; 4) достатність поданих експертові об'єктів дослідження; 5) повноту відповідей на порушені питання та їх відповідність іншим фактичним даним; 6) узгодженість між дослідницькою частиною та підсумковим висновком експерта; 7) обґрунтованість експертного висновку та його узгодженість з іншими матеріалами справи [1, с.451]. Вказана діяльність має ряд особливостей, обумовлених конкретною судово-експертною ситуацією, яка визначається залежно від того: 1) проводилась експертиза на досудовому слідстві, 2) призначалась експертиза судом і доручалась державній експертній установі, 3) призначалась експертиза судом приватному експерту.

Якщо експертиза була проведена на досудовому слідстві, дослідженню підлягає весь комплекс питань, щодо допустимості, повноти, належності, доказового значення експертного висновку. При цьому з метою вирі-

шення низки тактичних завдань перевірка більшості з сказаних питань бажана вже на стадії попереднього розгляду справи суддею. У випадку призначення експертизи судом і доручення її провадження державній експертній установі, усі зазначені питання з'ясовуються після одержання висновку експерта. В ситуації, коли провадження експертизи доручається приватному експерту, суд особисто має упевнитись у тому, що він має знання, необхідні для дачі висновку з досліджуваних питань, та свідоцтво про можливість проведення певного виду експертних досліджень. Таким чином суд перевіряє компетенцію експерта. Сприятливішими для вирішення цього питання є призначення конкретної особи експертом у залі судового засідання, коли суд безпосередньо встановлює особу запрошеного фахівця, рівень його освіти та кваліфікації, стаж роботи за спеціальністю, визначає наявність чи відсутність процесуальних умов, що виключають можливість участі обраного експерта у даній справі, роз'яснює йому права і обов'язки, виконує інші передбачені законом для першого етапу проведення експертизи дії і звільняє себе від подальшої необхідності перевірки цих та інших, пов'язаних з особою експерта і порядком призначення експертизи, питань в процесі дослідження експертного висновку.

Результатом оцінки висновку експерта судом, як вказує Н.І. Клименко, може стати один із наступних умовиводів [5, с.174]:

- висновок експерта повний та обґрунтований і такий, що має значення для справи;
- висновок неповний або недостатньо ясний і потребує допиту експерта чи проведення додаткової експертизи;
- висновок експерта необґрунтований або сумнівний з точки зору його правильності і вимагає повторної експертизи чи інших процесуальних дій з метою його перевірки.

При необхідності для подальшої перевірки та оцінки висновку експерта проводиться допит експерта (ст.311 КПК України), призначається додаткова або повторна експертиза (ст.312 КПК України).

Після оголошення висновку експертові, якщо він присутній у залі судового засідання, можуть задаватися питання для роз'яснення і доповнення його висновків. Допит експерта здійснюється за правилами, що регламентують допит свідка, але на відміну від останнього показання експерта не є джерелом доказів.

У разі, коли дослідження висновку відбувалося за відсутності експерта, для допиту викликається саме той експерт, якій виніс висновок. Можливість запрошення з цією метою інших фахівців законом не передбачена. Але як має діяти суд у випадку, коли явка експерта в судові засідання неможлива з об'єктивних підстав? Думається що підхід суду до вирішення цього питання залежить від причин неявки експерта і за наявності можливості його повторного виклику протягом розумного строку відкласти розгляд справи (ст.280 КПК України). Якщо ж явка експерта до суду неможлива протягом значного проміжку часу або й зовсім виключена, то, вважаємо, що для роз'яснення спеціальних термінів, з'ясування змісту застосованих методик, можливості й доцільності подальшого дослідження об'єктів експертизи з урахуванням даних, одержаних в процесі судового слідства, суд може звернутися за допомогою до іншого фахівця відповідного профілю. Однак у разі, коли необхідні роз'яснення щодо обґрунтованості обраних методик, окремих положень висновку, отриманих результатів, наявності у висновку протиріч або доповнення його додатковими аргументами, інформацією про встановлені в суді факти допит будь-якого іншого фахівця окрім експерта, якій проводив дослідження, недопустимий. Тому суд має обговорити питання про призначення у справі додаткової чи повторної експертизи.

Нам видається переконливою думка вчених, які вважають, що висновок, наданий експертом у суді, слід розглядати як новий навіть у тому випадку, коли для проведення експертизи запрошено фахівця, який виконував відповідні дослідження на досудовому

слідстві. Експертиза, проведена в суді, не може вважатися додатковою або повторною стосовно експертизи проведеної під час досудового слідства [6, с.18-19; 7, с.160-161]. Експертиза, що проводиться в суді – це самостійна процесуальна дія. Даний в суді висновок експерта розглядається як новий, навіть якщо для виконання цієї експертизи запрошений експерт, якій давав висновок на досудовому слідстві. Принцип безпосередності судового дослідження передбачає критичне дослідження, оцінку і використання висновку експерта, даного їм в суді.

З метою з'ясування проведеного дослідження експерт може бути допитаний в суді з приводу висновку, даного (або оголошеного) їм суду. На нашу думку, допит експерта судом може не проводитися, якщо: а) висновок експерта ясний, повно аргументований і не викликає у суду ніяких сумнівів; б) факти, для з'ясування яких призначалася експертиза, судячи по матеріалах справи, встановлені безперечно; в) учасникам судового розгляду зрозумілі висновки експерта, вони згодні з його висновком і не заперечують проти перевірки висновку в суді без виклику експерта.

Додаткова експертиза призначається, коли з'ясовується, що усунути неповноту або неясність висновку шляхом допиту експерта неможливо. Підстави допиту експерта формально збігаються з підставами призначення додаткової експертизи. На це дуже доречно звертають увагу Ю.М. Грошевий і С.М. Стахівський, і цілком обґрунтовано розмежовують їх за наступною ознакою: якщо для усунення неясності чи неповноти висновку експерта не потрібно проводити додаткових досліджень, то здійснюється допит експерта. Але коли з'ясування ряду питань вимагає нових досліджень, призначається додаткова експертиза [8, с.206].

Верховний Суд України роз'яснив, що висновок визнається неповним, коли експерт дослідив не всі подані йому об'єкти чи не дав вичерпних відповідей на порушені перед ним питання. Неясним вважається висновок, який нечітко викладений або має невизначе-

ний, неконкретний характер. В ухвалі про призначення додаткової експертизи суду необхідно зазначати, які висновки експерта суд вважає неповними чи неясними або які обставини зумовили необхідність розширення експертного дослідження. У випадку, коли виникає необхідність проведення дослідження нових об'єктів або інших обставин справи, суд призначає нову експертизу, яка не є додатковою. Повторна експертиза призначається, коли є сумніви у правильності висновку експерта, пов'язані з його недостатньою обґрунтованістю чи з тим, що він суперечить іншим матеріалам справи, а також за наявності істотного порушення процесуальних норм, які регламентують порядок проведення експертизи [1, с.448].

Призначаючи повторну експертизу, суд має належним чином мотивувати прийняте рішення, зазначивши в ухвалі, які положення первинної експертизи являються необґрунтованими, наявність яких обставин ставить під сумнів достовірність висновків, у чому полягає суперечливість висновків, наскільки недосконалі застосовані при дослідженні наукові методи. При цьому експерту мають надаватися первинна експертиза, а також, за необхідності, нові матеріали. Необхідно зважати на те, що протиріччя у висновках декількох експертів не у всіх випадках потребують повторної експертизи. Суд може шляхом допиту експертів одержати необхідні роз'яснення, додаткове обґрунтування висновків [9, с.123].

У судово-слідчій практиці існує думка про те, що експертиза, на вирішення якої виносяться питання, що вже були предметом експертного дослідження, завжди є повторною. Проте повною мірою з цим навряд чи можна погодитись. На наш погляд, тому ж самому експерту може бути запропоновано повторно надати висновки з питань, які ним вже досліджувались. Така ситуація виникає, коли в процесі судового слідства встановлюються нові обставини чи вихідні дані або з'являться нові об'єкти дослідження. У таких випадках цілком допустимо доручати проведення ек-

спертизи фахівцеві, який провадив попереднє дослідження з тих же питань. По суті експертиза буде не повторною, а новою. Її висновки ймовірно не співпадуть з первинними, але це не привід для проведення повторної експертизи, оскільки можливі протиріччя мають бути пояснені появою нових обставин, вихідних даних, об'єктів.

Підсумовуючи результати нашого дослідження, можна дійти, зокрема, наступних висновків. Результати судової експертизи як докази займають важливе місце серед інших доказів по справі і разом з ними спрямовані на встановлення істини в справі. Таке положення вряд чи можливе без належної перевірки та оцінки висновку експерта в ході його дослідження. Керівна роль в цьому процесі належить судді, який під час судового розгляду справи повинен застосовувати криміналістичні рекомендації та на достатньому рівні тактично правильно використати можливості судової експертизи, як засобу доказування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» : від 30.05.1997 р., № 8 (із змінами, внесеними постановою № 15 від 25.05.1998 р.) // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: 1973-2005 рр. – Х. : Одісей, 2006. – С. 444.
2. Експертизи у судовій практиці / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 338 с.
3. Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учебно-практическое пособие / М. Г. Щербаковский. – Харьков : Эспада, 2005. – 544 с.
4. Палиашвили А. Я. Экспертиза в суде по уголовным делам / А. Я. Палиашвили. – М. : Юридическая литература, 1973. - 144 с.
5. Клименко Н. І. Судова експертологія: курс лекцій : навч. посіб [для студ. юрид.

спец. вищ. навч. закл.] / Н. І. Клименко. – К. : Ін Юре, 2007. – 528 с.

6. Назначение и производство судебных экспертиз: пособие для следователей, судей и экспертов – М. : Юридическая литература, 1988. – 320 с.

7. Попелюшко В. О. Судовий розгляд кримінальної справи : навчальний посібник / В. О. Попелюшко. – К. : Кондор, 2006. – 234 с.

8. Грошевий Ю. М. Докази і доказування

у кримінальному процесі : науково-практичний посібник /Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. - 2-е вид., стереотипне. – К. : КНТ, Видавець Фурса С. Я., 2007. – 272 с. (Серія: Процесуальні науки).

9. Экспертизы в судебной практике : учеб. пособие [для студентов юрид. ин-тов и фак.] / В. И. Гончаренко (рук.), В. Е. Бергер, Т. В. Варфоломеева и др. - К. : Вища шк. Изд-во при Киев. ун-те, 1987. – 200 с.

Мирошниченко Ю. М. Дослідження, перевірка та оцінка судом висновку експерта / Ю. М. Мирошниченко // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 445–450 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09mjmcve.pdf>

Досліджуються проблемні питання, пов'язані з останнім етапом формування результатів судової експертизи як доказу в кримінальній справі – дослідження висновку експертизи із залученням експерта та самостійно судом, перевірка і оцінка судом експертного висновку. Увага приділена взаємовідношенню, взаємозв'язку цих процесів, їх засобам та рекомендаціям з підвищення ефективності практичного їх здійснення.

Мирошниченко Ю.М. Исследование, проверка и оценка судом вывода эксперта

Исследуются проблемные вопросы, связанные с последним этапом формирования результатов судебной экспертизы как доказательства в уголовном деле - исследование заключения экспертизы с привлечением эксперта и самостоятельно судом, проверка и оценка судом экспертного заключения. Внимание уделено взаимоотношению, взаимосвязи этих процессов, их средствам и рекомендациям по повышению эффективности практического их осуществления.

Miroshnichenko JU.M. Research, Check and Estimation Court of a Conclusion of the Expert

The problem questions connected with last stage of formation of results of judicial examination as the proof in criminal case - research of the judgment with attraction of the expert and independently court, check and an estimation expert judgment court are investigated. The attention is given mutual relation, interrelation of these processes, their means and recommendations about increase of efficiency of their practical realization.